

ŞEYYAD HAMZA'NIN YUSUF U ZELİHA'SINDAKİ BAZI İBARELER ÜZERİNE

On Various Vocabulary of Şeyyad Hamza's Yusuf u Zeliha

Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ*

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Yusuf u Zeliha mesnevisi aynı zamanda Anadolu sahasında yazılmış ilk Yusuf u Zeliha mesnevisidir. Bu eserin yazarı olan Şeyyâd Hamza'nın hayatı hakkında fazla bilgimiz olmamasına rağmen, Şeyyâd Hamza'nın divan edebiyatının yanı sıra halk edebiyatı şiir geleneğinden de etkilendiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda eserdeki bazı kelime ve ibareler ile ilgili okuma ve anlamlandırma önerisinin yanı sıra, ilgili kelimelerle ilgili etimoloji önerileri de verilmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Yusuf u Zeliha, Şeyyâd Hamza, Eski Anadolu Türkçesi, etimoloji

ABSTRACT

Yusuf u Zeliha is one of the most important work of Old Anatolian Turkish. At the same time it is the first written Yusuf u Zeliha mesnevi at Anatolian area. Although we don't have much knowledge of the life of Şeyyâd Hamza, the author of Yusuf u Zeliha it is understood from his works that he was impressed of folk literature poem tradion besides classical leterature. In this reading and givining meaninng suggestion of some words time the etymology of related works are tried to be given.

Key Words: Yusuf u Zeliha, Şeyyâd Hamza, Old Anatolian Turkic, etymology

Giriş

13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yaşadığı sanılan Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf u Zeliha'sı* Anadolu sahasında yazılan ilk Yusuf u Zeliha mesnevisidir. Bu eser Oğuz Türkçesinin kuruluş döneminin özelliklerini yansıtmamasının yanı sıra içerisinde çok sayıda arkaik kelime bulundurması bakımından da önemli bir eserdir. Bütün bu özelliklerinden dolayı eser üzerinde şimdiye kadar çeşitli bilim adamlarımız birbirinden değerli çalışmalar yapmışlardır.

Eser üzerine ilk çalışmayı 1949 yılında *Yusuf ve Zeliha* adıyla Dehri Dilçin yapmıştır. (Ön söz, metin, sözlük ve tıpkıbasımdan) oluşan çalışma TDK tarafından yayımlanmıştır. 1951 yılında Talât Tekin, *13. Asır Anadolu Şairlerinden Şeyyâd Hamza'nın Destân-ı Yusuf Mesnevisi Üzerine Dil Tetkikleri* adıyla bitirme

* Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

tezi olarak eserin imlasını incelemiştir. Stephanie Bowie Thomas, 1992 yılında *The Story of Josep in İslamic Literature with an Annotated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yusuf by Şeyyâd Hamza* adıyla yüksek lisans tezi olarak transliterasyon veya transkripsiyon olmaksızın eseri doğrudan İngilizceye aktarmıştır. 2008 yılında ilk olarak Osman Yıldız, *Yusuf ve Zeliha (Destân-ı Yusuf: Giriş, inceleme, metin, dizin)*; daha sonra Ümit Özgür Demirci ve Şenol Korkmaz, *Yusuf u Zeliha (giriş, tıpkıbasım karşılıklarıyla metin, Türkiye Türkçesine aktarım, dizin-sözlük)*; İbrahim Taş, *Yusuf ve Zeliha (giriş, imla, ses bilgisi, biçim bilgisi, metin, çeviri, notlar, sözlük, dizin ve tıpkıbasım)* ve Emin Eminoğlu, *Destân-ı Yusuf (giriş, imla, ses bilgisi, biçim bilgisi, metin, dizin ve tıpkıbasım)* adıyla aynı eseri yayımlamışlardır.

Biz bu yazımızda *Yusuf u Zeliha* mesnevisindeki bazı kelimeleri ele alıp inceleyeceğiz. İncelemelerimizi yaparken *Yusuf u Zeliha* üzerine çalışan değerli bilim adamlarımızın ilgili kelimeyi okuyuş, anlamlandırma ve etimolojilerine değineceğiz, daha sonra da kendi okuyuş, anlamlandırma ve etimoloji önerimizi vereceğiz. Yine kelimenin okunuşu ve anlamlandırılması ile ilgili kendi okuyuş ve anlamlandırma önerimizi verirken, ilgili kelimenin metin bağlamında daha iyi görülebilmesi için beyitten önceki ve sonraki üç beyit de verildi.

Eserin 10. beytindeki “*gönüci*” (کونوجی) kelimesi Dehri Dilçin tarafından “*güvüncü*” şeklinde okunmuştur. (Dilçin 1946: 4) Osman Yıldız, “*güvüncü*” okuyarak “güvenç, kendisine güvenilen” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 202, 399) Emin Eminoğlu da “*güvüncü*” okuyarak “güvenç, kendisine güvenilen” olarak anlamlandırmıştır. (Eminoğlu 2008: 152, 307) hem Yıldız hem de Eminoğlu kelimenin etimolojisini “*güvünç+i*” şeklinde izah etmişlerdir. Bizce ilgili kelime “*gönüci*” okunarak “doğru yola yönelten” olarak anlamlandırılabilir. Kelimenin etimolojisi de *gönüci* < *kön-üci* < *kön-* “doğru yola yöneltmek” (Clouston 1972: 726b) şeklinde açıklanabileceği gibi “*gönüci*” metin bağlamında “*aħmede*” kelimesini niteleyen partisip olarak düşünülebilir. Zaten ilgili beyti nesre çevirdiğimizde kelimenin partisip görevinde kullanıldığını rahatlıkla görebiliriz.

ol yazuqlular gönüci aħmede (muħammede) hoş şalavāt vérelüm

[1 b]

07 *ol kerimdür suçunuz sağışlaya*

bildüre size kãmu bağışlaya

“O kerem sahibi olduğu için bütün suçlarımızı sayıp size bildirdikten sonra hepsini bağışlar.”

08 *cömerddür vére size yüce sarāy
rahımdür hūri vére degmesi ay*

“(Tanrı) cömert olduğu için size yüce saraylar ve her biri ay (gibi) güzel huriler verir.”

09 *şükr kıluḡ taḡrıya leyl ü nehār
suç kılıruz suçumuzu bağışlar*

“Tanrı suçlarımızı bağışladığı için (ona) gece gündüz şükür edin.”

10 *hoş şalavāt vérelüm muḡammede
ol yazuḡlular gönüci aḡmede*

“O günahkârları doğru yola yönelten Ahmet’e hoş salavat verelim.”

11 *véür-isevüz şalavāt biz arı
töküle bizden günāh ne kim varı*

“Biz Tanrı’ya içten salavat verirsek bizdeki bü,0tün günahlar dökülür.”

12 *hem yine bizden selām yārānlara
dahı ol din çeraḡı imamlara*

“Bizden Hz. Muhammet’in dostlarına ve dinin ışığı olan imamlara selam olsun.”

13 *bundan soḡra imdi aḡla söz yatın
nicedür eydem yūsuf hikāyetin*

“Şimdi bundan sonra sözün devamını dinle (size) Yusuf’un hikâyesinin nasıl olduğunu söyleyeyim.”

Mesnevinin 480. beytinde geçen “*gözün azar*” (كوذین آذر) ibaresi Dehri Dilçin tarafından “*gözün ezer*” okunarak “gözlerini süzmek” şeklinde anlamlandırılmıştır. (Dilçin 1946: 46) Yıldız da ibareyi “*gözün ezer*” okuyarak “gözlerini süzmek” anlamı vermiştir. (Yıldız 2008: 236) Eminoğlu da ibareyi “*gözün ezer*” okuyarak “gözlerini süzmek, göz gezdirmek” şeklinde anlamlandırmıştır. (Eminoğlu 2008: 185) Buradaki “*azar*” kelimesi iki sebepten dolayı “*ezer*” okunamaz. Birincisi müstensih kelimenin başındaki elifi med ile yazmıştır, ikincisi kafiyeden dolayı kelime “*azar*” şeklinde okunarak, “*yazar*” kelimesi ile kafiyelendirilmelidir. Bu sebeplerden dolayı ibare “*gözün azar*” şeklinde okunmalı, buradaki *az-* “yoldan çıkarmak” şeklinde anlamlandırılmalıdır.

[17 a]

477 *şöyle dedi dāye gitdi işine*
zeliha düşdi ol işün teşvişine

“Dadı böyle dedi ve işine gitti, Zeliha da bu işin kaygısına düştü.”

478 *kuṭayferi indedi eydür aṇa*
üstādlar dēr bir sarāy eyle bana

“Kutayfer’i çağırıldı ve ona dedi ki üstatlar bana bir saray yaptırmanı söylüyorlar.”

479 *bir sarāy eylet baṇa yavlaḵ ulu*
nice kim vāsf eyledüm şöyle ḵılu

“Sana tarif ettiğim gibi bana büyük bir saray yaptır.”

480 *kendözin sarāy divārında yazar*
gözlerini sürmeler gözün azar

“Sarayın duvarına kendi resmini yaptırır, gözlerine sürmeler çeker ve bakışları ile (Yusuf’u) baştan çıkartmak ister.”

481 *yūsufi oḵudı anda içerü*
girdi yūsuf zeliha ṭurdı örü

“Yusuf’u o zaman içeri çağırıldı, Yusuf içeri girince Zeliha ayağı kalktı.”

482 *sarāyın yapıḵı kapusın baḡladı*
yūsuf anı göricegez aḡladı

“Sarayın kapısını kapattı ve kilitledi, Yusuf onu görünce ağladı.”

483 *eytdi kim ey ḥālīḵ-i levḥ ü ḵalem*
sen çalapsın ben saṇa kemter ḵulam

“Ey kaderin yaratıcısı! Sen efendisin ben de senin hakir kulunum, dedi.”

Mesnevinin 1021. beytindeki “*degmeṇüz*” (د کمکو ز) kelimesini Dehri Dilçin “*dınmanuz*” biçiminde okumuştur. (Dilçin 1946: 96) Yıldız da kelimeyi “*daṇmanuz*” okumuş ve “şaşırmak” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 277, 361) Eminoglu kelimeyi “*dinmenüz*” okumuş ve kelimeye “dinlenmemek, durmamak, susmamak” anlamlarını vererek kelimeyi *din-* “dinlenmek, durmak,

susmak” kökünden getirmiştir. (Eminoglu 2008: 225, 291) İbrahim Taş, kelimeyi “*diğmenüz*” okumuş “durmamak, susmamak” şeklinde anlamlandırarak, kelimenin kökenini ET *tın-* < AT **tī-n-* şeklinde açıklamıştır. (Taş 2008: 270, 392) Buradaki kelime “*degmeñüz*” okunabilir ve “her biriniz” şeklinde anlamlandırılabilir.

[35 b]

1018 *ya'ķūb eydür bir bu kez dađı varuñ*
ol ķumaşı yine iledi vērūñ

“Yakup (oğullarına) bu kez de (Mısır'a) gidin ve o kumaşı (Yusuf'a) götürüverin, der.”

1019 *bünyāmini saķlanuz düni günü*
gērū baña getürüñüz dēr anı

“Bünyamin'i gece gündüz iyi saklayarak onu bana geri getirin, der.”

1020 *illā ķaçan kim varasın ol űehre*
işüñüzi tañrı anda başara

“O űehre vardığımız anda, orada işlerinize Allah yardım ede.”

1021 *girmeñüz bir ķapudan gey saķınuñ*
degmeñüz tañrı adını taķınuñ

“(Hepiniz) aynı kapıdan içeri girmeyin (buna) dikkat edin, bu arada her biriniz Tanrı'nın adını tekrarlayın.”

1022 *ķünki varasız ol űehre her ikiñüz*
hā ki zinhār bir ķapudan girmeñüz

“Sizin her iki kişiniz o űehre varınca sakın űehir kapısından içeri beraber girmesin!”

1023 *imdi yöneldiler giderler mıűra*
saķlarlar bünyāmini ol yol űıra

“Şimdi Mısır'a doğru yola çıktı giderler, yol boyunca Bünyamin'i korurlar.”

1024 *ķaçan kim mıűra girdiler eşit yara*
iki iki olup girdiler űehre

“Ey dostlar dinleyin, Mısır’a geldiklerinde ikişer ikişer şehre girdiler.”

Mesnevinin 1511. beytinde “*tanlık*” (طانلك) (asıl metinde ortadaki nun siliktir ve zor okunmaktadır) kelimesini Dehri Dilçin “*tanlık*” okuyarak “aydınlık, şafak zamanı” olarak anlamlandırmıştır. (Dilçin 1946: 142) Yıldız, kelimeyi “*tablık*” okuyarak “eşitlik, denklik” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 314, 491) Eminoğlu, kelimeyi “*tatlık*” < *tat+lık* okuyarak “tatlılık, hoşluk” anlamlarını vermiştir. (Eminoğlu 2008: 261, 334) İbrahim Taş, kelimeyi “*tağlık*” okuyarak kelimeye “tan yeli, sabah esen yel” anlamlarını vererek, kelimeyi *tağ+lık* şeklinde açıklamıştır. (Taş 2008: 334, 429) Buradaki kelime “*tağlık*” okunabilir ve “aydınlık, ışık” olarak anlamlandırılabilir. Kelimenin kökeni ise “*tağ+lık*” şeklinde açıklanmalıdır. Kelimede sağır kef ile yazılan *damak n*'sinin “*nun*” ile yazılması ve kelimeye ince sıradan ek getirilmesi ise müstensih hatası olarak görülmelidir. Zaten eserin imlası incelendiğinde eserde bu tip imla hatalarının çok olduğu görülmektedir.

[51 b]

1508 *tanışurlar kıamusı çıkaralum*

yūsufi mışırdan yaña kıoyalum

“Aralarında konuşurlar, hepsi Yusuf’un (tabutunu) çıkaralım ve Mısır’dan tarafa koyalım, derler.”

1509 *çıkdılar tabutı eyle kılu*

bu kez tarlık oldu yaña ulu

“Öyle yaparak tabutu çıkardılar (Mısır tarafına koydular) bu kez de diğer tarafta büyük kıtlık oldu.”

1510 *reyyān-ile çok tanışık kıldılar*

tabutı şu ortasında kıodılar

“Reyyan ile (bu konuyu) çok tartıştılar, (bu kez de) tabutu su ortasına koydular.”

1511 *iki yanı dahı tağlık oldu dër*

ol şehri içi ni‘met-ile taldı dër

“(Tabutun) her iki yanını da aydınlık oldu, o (iki) şehrin içi nimetlerle doldu, der.”

1512 *delim zamān anda ʔuru gizlenü*
oğlanları yūsufdan öksüzlenü

“Oğlanları Yusuf'tan öksüz kaldığı zamana kadar uzun müddet (tabut) orada saklanır.”

1513 *imdi diñle bundan şonra haberi*
eydeyim imdi mūsā peygamberi

“Şimdi bundan sonra haberi dinle, sana Musa peygamberi anlatayım.”

1514 *çalap aña buyurdu eytdi var*
yūsufi ol şu içinden bul çıkar

“Allah ona oraya git ve Yusuf'u su içerisinde bul çıkar, diye emretti.”

Sonuç

Yusuf u Zeliha mesnevisinde bazı araştırmacılarımız tarafından *güvünci* “kendisine güvenilen” şeklinde okunan kelime *gönüci* < “doğru yola yönelten” < *kön-üci* şeklinde okunarak, beyit içerisinde de partisip olarak düşünülebilir. Mesnevinin 480. beytinde geçen ve araştırmacılarımız tarafından *gözün ezer* “gözlerini süzer” şeklinde okunup kalıplaşmış ifade olarak değerlendirilen ibare, iki sebepten dolayı “*gözün azar*” okunmalıdır. Birincisi metinde ilgili kelimedeki elifin üzerine med işaretinin konulması, ikincisi gerek tarihi lehçelerde gerekse Derleme Sözlüğünde “*gözün ezer*” şeklinde bir ibarenin tespit edilememesidir. Sadece Tarama Sözlüğünde “*gözün ezer*” ibaresi bulunmaktadır; o da Dehri Dilçin'in *Yusuf ve Zeliha* yayımına dayanmaktadır. (Tarama Sözlüğü 1834) Mesnevinin 1021. beytinde bazı araştırmacılarımız tarafından *dınmañuz* veya *danmañuz* okunup “durmadan, dinlenmeden” olarak anlamlandırılan kelime *degmeñüz* “her biriniz” şeklinde okunup anlamlandırılabilir. Zira bu okuyuş ve anlamlandırma metin bağlamında anlama daha uygun düşmektedir. *Yusuf u Zeliha* mesnevisinin 1511. beytinde araştırmacılarımız tarafından *tablik* “eşitlik, denklik” *tatlik* “tatlılık, hoşluk” ve *tañlik* “tan yeli, sabah esen yel” şekillerinde okunup anlamlandırılan kelime *tañlık* şeklinde okunup “tan vakti” olarak anlamlandırılabilir. İlgili kelimenin etimolojisi de *tañ+lık* şeklinde yapılabilir. Gerçi kelimenin imlasında iki problem vardır. Bunlardan biri *sağır kef* ile yazılması gereken *damak n'sinin nun* ile yazılmasıdır. Bu imlanın tarihi lehçelerde özellikle de Kıpçak Türkçesinde *tañ* kelimesinin zaman zaman *nun* ile *tan* şeklinde yazıldığı görülmektedir. (BM 13 6, KK 36 13, Tuh 21b 13) Burada da aynı şey söz konusu olabilir. İkinci problem olarak karşımıza çıkan kalın sıradan kelimeye ince sıradan ek getirilmesi ise müstensih hatası olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1972), *Divânü Lügâti't-Türk Dizini*, Ankara: TDK yay.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon yay.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür- KORKMAZ Şenol (2008), *Yusuf u Zeliha*, İstanbul: Kaknüs yay.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK yay.
- DİLÇİN, Dehri (1946), *Yusuf ve Zeliha*, Ankara: TDK yay.
- EMİNOĞLU, Emin (2008), *Destân-ı Yusuf*, İstanbul: IQ yay.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- TAŞ, İbrahim (2008): *Yusuf ve Zeliha*, (Yayınlayan: Mehmet ÖLMEZ) İstanbul.
- TDK (1963-82), *Yeni Tarama Sözlüğü*, C I-XII, Ankara: TDK yay.
- TDK 1963-77), *Tarama Sözlüğü*, C I-VIII, Ankara: TDK yay.
- YILDIZ, Osman (2008), *Yusuf ve Zeliha*, Ankara: Akçağ yay.